

Катерина Трошкіна,
викладач кафедри державно-правових
дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА В УНР

Встановлено тісний зв'язок між формуванням інституту громадянства на українських землях з національною ідентичністю населення. Зазначено, що остання визначається через усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, єдиної мови і території, економіки, культури, специфіки народного характеру, історичну пам'ять. Вказано, що особливістю досліджуваного періоду стало правове оформлення національної ідентичності через створення національних держав: Української Народної Республіки, Української держави П. Скоропадського, УНР (часів Директорії), ЗУНР та вперше прийняття власне українського законодавства, у тому числі про українське громадянство.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентифікація особи, національна самосвідомість, Українська революція, українське громадянство.

Трошкіна Е.

Предпосылки становления института гражданства в УНР

Установлена тесная связь между формированием института гражданства на украинских землях с национальной идентичностью населения. Обозначено, что последняя определяется через осознание человеком собственной принадлежности к определенной национальной группы, единого языка и территории, экономики, культуры, специфики народного характера, историческую память. Указано, что особенностью исследуемого периода стало правовое оформление национальной идентичности путем создания национальных государств: Украинской Народной Республики, Украинского государства П. Скоропадского, УНР (времен Директории), ЗУНР и впервые принятия собственно украинского законодательства, в том числе об украинском гражданстве.

Ключевые слова: национальная идентичность, идентификация личности, национальное самосознание, Украинская революция, украинское гражданство.

Troshkina K.

Prerequisites of the establishment of the institute of citizenship in UNR

There was set up a close connection between the formation of the institute of citizenship on Ukrainian lands with the national identity of the population. The latter is determined through the awareness of the person belonging to a certain national group, the only language and territory, economy, culture, the specifics of the people's character, historical memory. The peculiarity of the period under study was the legal design of the national identity through the creation of national states - the Ukrainian People's Republic, the Ukrainian state P. Skoropadsky, the UNR (at the time of the Directory), the ZUNR, and for the first time the adoption actually of Ukrainian legislation, including on Ukrainian citizenship.

Keywords: national identity, identification of the person, national self-consciousness, Ukrainian revolution, Ukrainian citizenship.

Постановка проблеми. Інститут громадянства сприяє національній ідентифікації особи, забезпеченню її правового зв'язку з державою, визначенню обсягу прав, свобод та обов'язків. Становлення інституту громадянства відбувається в період утворення та формування держави. Таким для України стали буремні роки Української революції 1917–1921 рр. Українська влада – Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, Українська Національна Рада, не дивлячись на різні форми правління та політичні режими, були одностайні у своєму рішенні запровадити інститут українського громадянства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти інституту громадянства ґрунтовно досліджені у наукових доробках таких сучасних дослідників, вчених-конституціоналістів: Р. Бедрія, М. Суржинського, Ю. Тодики, а також істориків: В. Солдатенка, В. Верстюка, Р. Пиріга, І. Дацківа, Н. Єфремова, О. Копиленка, К. Кондратюка, О. Мироненко, Н. Омельченка, Т. Подковенко, Н. Феденка, Д. Яроша.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення передумов формування інституту громадянства в Українській Народній Республіці.

Виклад основного матеріалу. Політичні події в Російській імперії під час і після закінчення Першої світової війни зумовили значні зміни в статусі її окраїн. У 1917 р. в боротьбу за державну незалежність вступила Україна, більшість населення якої перебувало в Російській імперії. Українські землі були об'єднані в три генерал-губернаторства: Малоросійське (Чернігівська, Полтавська, Харківська губернії), Київське (Волинська, Подільська, Київська губернії), Новоросія (Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії). У губерніях державну владу здійснювали губернатори, яких призначав і звільняв цар, вони склалися із повітів, в яких хазяйнували царські справники, відповідно повіти поділялися на стани, очолювані поліцейськими приставами.

Губернатори (як правило військові особи) були повновладними господарями губерній, мали право контролю за діяльністю установ та підприємств, їм підпорядковувалася місцева адміністрація й поліція та розквартировані на території губернії війська. Губернські жандармські управління здійснювали всебічний нагляд за «настроями» населення, охоронні відділення займались виявленням і покаранням політичних противників царського самодержавства [1, с. 264].

Проведення першого загального перепису населення Російської імперії зафіксувало, що українці були другою за чисельністю етнічною групою в імперії. Наприкінці XIX ст. у результаті переселенських рухів в Україну та з України частка українців на українській території зменшилася з 90 до 80%. Значно збільшилася кількість росіян – їх частка серед населення України становила майже 12%. Найбільше росіян було серед чиновництва, купецтва, робітництва на Лівобережжі та Півдні України. Там вони разом з зрусифікованими українцями становили більшість міського населення [1, с. 268].

Все українське населення за своїм правовим статусом мало підданство Російської імперії з правами і обов'язками відповідно належності до певного стану. Підданство як явище є становищем, яке свідчить про зв'язок особи з державою. Зміст російського підданства становить: підпорядкування особи державній владі, у тому числі поширення на неї дії нормативних актів держави; надання різним категоріям осіб різного обсягу прав і свобод; накладання диференційованих обов'язків; захист особи із боку держави, у тому числі під час знаходження за кордоном [2, с. 17].

Піддані Російської імперії мали такі основні обов'язки: захист престолу і Вітчизни як священний обов'язок кожного російського підданого, військова повинність всього чоловічого населення без станової різниці, сплата податків і митних зборів, інші повинності згідно з законами [3, с. 70–71], так і права насамперед знаходитися на території держави та отримувати її захист.

Права і обов'язки підданих залежали від їх станової належності. У Російській імперії законодавчо визначалися такі стани: дворяни, духовенство, міські обивателі (почесні громадяни, купці, міщани, цеховий люд), сільські обивателі.

Основні правові привілеї у правах і обов'язках мали дворяни: 1) їх переважання у земському управлінні; 2) виключне право зайняття певних державних посад; 3) пільги у землеволодінні; 4) участь в корпоративних організаціях державного значення; 5) пільги вступу у привілейовані навчальні заклади. Значну політичну й економічну силу мало духовенство, привілеї якого полягали у звільненні від особистих податей й військової повинності, у підсудності за справами своєму духовному керівництву.

Найбільш безправним і багаточисленним станом були селяни, які знаходились в особливому суспільному управлінні; були підпорядковані місцевій адміністративній владі, підвідомчими особливому суду, який здебільшого керувався місцевими звичаями, а не загальними законами. За даними перепису 1897 р., 74% населення України під владою Російської імперії становили селяни [1, с. 267].

Піддані Російської імперії, які проживали на території українських генерал-губернаторств, мали значно менші права й знаходилися у більш тяжкому політичному та соціально-економічному становищі, тому що не відносилися до панівної державної нації.

Одночасно із поняттям «підданство» використовувалося й поняття «громадянство», яке було багатозначним і використовувалося у законодавстві, публіцистиці, художній та науковій літературі. Найчастіше термін «громадянин» використовувався у понятті «горожанин» не тільки в Російській імперії, а й в Європі, як найбільш вільна верства населення. З часом змістове значення цього поняття поглиблюється і актуалізується, насамперед для характеристики взаємовідносин особи і держави. Варто зауважити, що конфліктного протиставлення термінів «громадяни» і «піддані» не було, існувала монополія слова «піддані»; для визначення реальних відносин особи і самодержавної влади» [4].

Українське населення за часів входження українських земель до Російської імперії мало російське підданство, яке втратило юридичну підставу після її розпаду і повалення монархічної влади. На зміну підданству прийшов інший стан особи – громадянство. До його впровадження українська громада вже була готова, для цього сформувався необхідні історичні, політико-культурні та інші передумови.

Становлення інституту громадянства в Україні тісно пов'язано з питанням національної ідентичності українців. Розглянемо термінологічне визначення зазначеного поняття. Одне із визначень терміну «ідентифікувати» «Великим тлумачним словником сучасної української мови» тлумачиться як встановлювати тотожність особи за сукупністю її загальних та окремих даних, термін «ідентичний» означає тотожний, однаковий [5, с. 394].

Науковцями дефініція «ідентичність» розглядається як комплекс соціокультурних, соціально-економічних, політичних та інших складових, відображає усвідомлене самовизначення соціального суб'єкта [6, с. 45]. У соціогуманітарних науках ідентичність розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти [7, с. 16].

Нація є конкретно-історичною формою спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру; може визначатися як держава, країна; термін «національний» стосовно нації, національності, визначається як той, що пов'язаний з їхньою суспільно-політичною діяльністю, властивий певній нації, національності, відображає їхній характер, особливості; відображає характерні особливості якої-небудь нації [5, с. 588]. Це поняття складають етнічні, культурні, територіальні, економічні та політико-правові конструкти. Національна ідентифікація залежить від впливу об'єктивних (історичні, територіальні, культурні, мовні, політичні) й суб'єктивних (національна свідомість, ціннісні орієнтації, традиції, почуття, переживання, прагнення) чинників [8, с. 206]. Тобто, досліджуючи поняття «національна ідентичність» стосовно певної особи чи групи осіб, ми повинні розглянути її належність через мову і територію, єдину економічну основу, суспільно-політичну діяльність, культуру, характер та особливості, що притаманні саме цій конкретно-національній спільності людей, нації. В юридичній літературі висловлюється непоодинокі думка, що єдність політичного, соціального і культурного аспектів громадянства пов'язується з поняттям нації [9, с. 258]. Щодо іншої позиції, вкажемо на думку Ю. Хабермаса, яку наводить Ю. Резнік, стосовно незалежності громадянства від національної (етнічної) ідентичності та його розвиток із поняття самовизначення або суверенітету народу [10, с. 49].

Національна ідентичність є усвідомленням особою своєї належності до тієї чи іншої нації, вона є основою національного суспільства і виконує інтегруючу роль в державі щодо об'єднання її громадян національною ідеєю. Національна ідентичність забезпечує визнання особою себе як частинки своєї нації, нерозривність зв'язку нація-особа, свідоме розуміння себе як представника нації. Національна ідентифікація дослідниками визначається як: процес усвідомлення себе представником певної нації та осмислення її сутнісних рис [11, с. 139]; усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки [12, с. 87].

Національна ідентичність є багатоаспектною, дослідники в якості її пріоритетної складової визначають етнічну ідентичність, культурну ідентичність, етнокультурну ідентичність; виокремлюють дві моделі національної ідентичності: західну і східну. Різні погляди висловлюються щодо змісту національної ідентичності. Ю. Суханова національну ідентичність ототожнює з громадянською, вказуючи, що «... національна (громадянська) ідентичність є виявом свідомого раціонального вибору і спирається на історично сформовані політико-правові цінності. Вона є динамічною і може адаптуватися до нових умов, що не властиво для етнічної ідентичності. Остання відповідно ґрунтується на незмінних антропологічних, ментальних, традиційних показниках, нація поєднує в собі елементи різних видів ідентичності, а перевага одних з них над іншими формує її модель» [13, с. 78–79].

Т. Бевз розрізняє ці види ідентичності та водночас вказує, що національна і громадянська ідентичність мають однакові чинники: національну належність, народність та громадянство, які мають в своїй основі ендогенну природу [14, с. 237]. Л. Яковлева визначає громадянську ідентичність як складову легітимності політичної влади. Простір громадянської ідентичності – це активне середовище взаємодії влади та активних громадян, а громадянська ідентичність здатна виступити засобом розвитку політичної системи у напрямку демократизації та урахування потреб найбільш активних груп суспільства. Громадянська ідентичність як складова легітимності політичної влади виконує завдання не лише підтримки діяльності владних інституцій, але й їх контролю та оцінки, запобігання узурпації влади та категоричного дотримання принципу поділу влади, обмеження харизматичного лідерства, бюрократичного панування та популізму політиків [15, с. 141–142].

Т. Халілов громадянську ідентичність визнає як тип ідентичності, в основі якої знаходиться ідентифікація із суспільством і державою. Громадянська ідентичність, на його думку, слугує соціальній інтеграції на базі цінностей, об'єктивується через ототожнення індивідуумів з певними позиціями у соціокультурному просторі і фіксується через соціальні практики у конкретних полях ідентифікації. Базовими полями для формування громадянської ідентичності виступають культурне, економічне і політичне поле. У політичному полі громадянська ідентичність реалізується через відношення до політичної структури суспільства, інститутів влади, політичним організаціям і

лідерам, а також через політичну поведінку і ідеологічні орієнтації [16, с. 140]. На наш погляд, громадянська ідентичність – важлива складова, що входить до національної ідентичності як культурна, етнічна та інші.

Національна ідентичність в Україні не формувалась як висхідний суцільний рух, ми можемо тільки вказати на прояви української ідентичності в часи Київської Русі та її спадкоємниці Галицько-Волинської держави.

Уже в часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави відбувалося становлення української етнічної самосвідомості, зародження і розвиток політичної та культурної ідентичності. Новим етапом розвитку національної ідентичності стала гетьманська доба, яка з Переяславською угодою 1654 р. була зупинена поділом українських володінь та обмеженням в територіальних, зовнішньополітичних, соціально-економічних, культурних, мовних правах.

Після литовського й польського панування (XIV–XVII ст.) на українських землях українці відновили свою державність вперше за часів гетьманування Б. Хмельницького, саме в ці часи була вжита назва «українська нація» [17, с. 103]. Перемоги гетьманського війська у національно-визвольній війні 1648–1654 рр. сприяли тому, що «культурна ідентичність стала визнаним і вагомим чинником політичної історії Європи». Однак укладений 1654 р. договір з Росією надовго загальмував національне самовизначення українського народу [18, с. 51].

Відсутність української державності, перебування українських земель спочатку під Польщею, а пізніше в складі Російської та пізніше Австро-Угорської імперій обмежували становлення процесу національної ідентичності релігійними, становими, регіональними аспектами. «За ті сторіччя, коли Україна перебувала в стані підлеглої території, доктрина її державності, та національної ідентичності зокрема виявилася дуже розмитою, невиразною. З часів монголо-татарського іґа Україна фактично не володіла усталеною державністю, а отже, історично-державною ідентичністю. Упродовж тривалого часу українці в силу об'єктивних і суб'єктивних причин були позбавлені держави як інструмента для утримання своєї території та одержання додаткових сегментів. Україна могла лише втрачати, а якщо щось і набувала, то з волі тих чи інших міжнародних суб'єктів, які робили це, виходячи насамперед із власних інтересів» [19, с. 399]. Окрім того, українська культура протягом тривалого часу була включена і до європейської, і до російської, що зупиняло розвиток культурної ідентичності українців. Варто погодитись із В. Жарською, що «... українську ідентичність ще треба «перебудувати», відокремивши її від інших національних історій, з якими пов'язувалося життя українців протягом сторіч: російської, радянської, польської, угорської тощо» [20].

Новий поштовх розвитку національної ідентичності на українських землях відбувся на початку ХХ ст., про що свідчили події періоду Української революції 1917–1921 рр. Державний урядовець національних урядів М. Шкільник вірно відзначає: «Внаслідок кількасотрічної неволі й нечуваного гніту наш народ був позбавлений всіх духовних і матеріальних дібр, навіть свого власного імені. Під впливом світової війни і великої Всеросійської революції 1917 р. збудився приспаний дух великої нації, виявив велику силу жити власним національним і державним життям. Лавина національного відродження залляла всі українські землі від Прип'яті до Тису і Чорне море, від Попраду і Дунайцю по Кавказ. У кожній українській людині, чи була вона на рідній землі, чи далеко поза нею, збудилося гаряче бажання здобути українському народові належне місце «в народі вольних колі». І далі М. Шкільником вказується, що героїчні, тяжкі й криваві зусилля довели український народ до найвищого ідеалу, до своєї самостійної та незалежної держави, яку внаслідок надзвичайно складних подій та обставин не змогли втримати і закріпити [21, с. 497].

У наукових розвідках Національного інституту стратегічних досліджень вказується, що пробудження національної свідомості українців стало визначальною рисою та підставою розвитку національного руху навесні 1917 р., що було підготовлено попереднім набутком української провідної верстви в різних сферах: культурно-історичній, практично-буттєвій, науково-прогностичній та ін. [22]. Окрім того, стан економічного, суспільно-політичного, культурного розвитку на українських землях у ХХ ст. дозволяє стверджувати, що українці вже сформувались як нація.

Також особливістю цього періоду стали спроби правового оформлення національної ідентичності через створення національних держав: УНР, Української Держави, УНР доби Директорії, ЗУНР та вперше прийняття українського законодавства, у тому числі про українське громадянство. Підкреслюємо – спроби, тому що національна ідентифікація надзвичайно важливе явище з багатьма чинниками, не може бути створеною чи з'явитися протягом стислого історичного періоду, яким був період Української революції 1917–1921 рр. Не всі науковці погоджуються з поглядами про існування національної ідентичності в ці часи. Г. Корольов застерігає, що це питання залишається риторичним і відкритим, а всі дискусії, що виникають з цього приводу, мають лише політичне чи ідеологічне забарвлення [23, с. 23]. На наш погляд, проголошення українських самостійних національних держав у досліджуваній період є вже вагомим проявом національної самосвідомості української інтелігенції, представ-

ників політичної еліти, прогресивних верств населення, більшості українського суспільства, що дозволяє зробити висновок про наявність національної ідентичності, інше питання – якою мірою, якого обсягу.

Зауважимо, що до визначення поняття «українське суспільство 1917–1918 рр.» деякі науковці відносяться скептично. Так, В. Скальський вказує, що українське суспільство зазначеного періоду є лише певним умовним інтелектуальним конструктом. На його думку, «... населення України у перші революційні роки відзначалися національною та соціальною різноманітністю і не являло собою єдиної системи зі сталими зв'язками. Останні лише почали формуватися, хоча це і відбувалося надзвичайно швидкими темпами». Під українським суспільством, на думку науковця, потрібно розуміти «абсолютно різні людські колективи:

1) усі жителі України, незалежно від їх етнорелігійної чи політичної приналежності, разом із людьми, які чітко уявляють себе приналежними до українського колективу, українського світу; у цьому випадку частина населення України примусово, поза їхньою волею, включається до українського суспільства;

2) люди, які усвідомлюють і проголошують свою приналежність до українського суспільства, незалежно від місця перебування; у цьому випадку ігноруються жителі України, які не визнають себе українцями» [24, с. 12].

Не розглядаючи сутності наведеного визначення (це не є предметом нашого дослідження), зауважимо, що в обох випадках ми можемо відзначити прояви в українському суспільстві національної самосвідомості, визнання себе етнічними українцями. Нам імпонує думка А. Нечитайло, яка, вивчаючи національну ідентичність у глобальному інформаційному суспільстві, відзначає: «Сучасний світ віддає перевагу конструктивістським поглядам, де національне питання вирішується на рівні свідомості кожного індивіда зокрема, який ідентифікує себе, а національні ідентичності не є сталими, фіксованими та назавжди даними реальностями». «... Українська нація не обмежується кордонами держави Україна, а українцями за походженнями є не лише громадяни України, які проживають на її території, а й поза її межами» [25, с. 62].

Висновок. Отже, до основних передумов формування громадянства в Україні можна віднести такі: повалення російської монархії та відсутність фактичної підстави наявності такого суспільного стану особи як «підданство», поява та створення на її території держав з колегіальною формою влади та управління; формування у науці державного права наукових знань щодо поняття підданства і громадянства; їх розмежування за характером взаємозв'язку між особою і державою; розуміння підданства як особистої залежності особи і монархії, громадянства – як політико-правового зв'язку особи і держави; тривалий історичний розвиток на споконвічній українській території процесів і явищ, які свідчать про появу національної ідентичності в суспільстві. Це: формування в українському суспільстві почуття самопізнання, самовизначення, національної свідомості; відокремленості за етнічними, мовними, культурними, територіальними, економічними та політичними ознаками від інших національностей.

Список використаних джерел

1. *Історія України: нове бачення* : у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Їсаєвич, М. Ф. Котляр [та ін.]; під ред. В.А.Смоля. – К. : Україна, 1995. – 350 с.
2. *Шауро И. Г. Возникновение и развитие института подданства в России в XVI – начале XX вв.: автореф. дисс. соискания науч. степени канд. юрид. наук* : 12.00.01 / И. Г. Шауро. – М., 2013. 28 с.
3. *Основные государственные законы Российской империи от 23 апреля 1906 года.* – СПб. : [Б.и.], 1906.
4. *Марасинова Е. «Закон» и «гражданин» в Российской Империи второй половины XVIII века: очерки истории общественого сознания* / Е. Марасинова. – М. : Новое литературное обозрение, 2017. – 512 с.
5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
6. *Фесенко І. Ідентифікація міст у національному проекті: вітчизняний контекст урбаністики* / І. Фесенко // *Український альманах* ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка / Фесенко І. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. – Вип. 17. – С. 44–47.
7. *Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі* / Л. Нагора // *Політичний менеджмент.* – 2003. – № 2. – С. 14–30.
8. *Чаркіна Т. І. Історичне пізнання як засіб національної ідентифікації* / Т. І. Чаркіна // *Актуальні проблеми філософії та соціології.* – 2015. – Випуск 5. – С. 204–207.
9. *Фан И. Б. Античные модели гражданства* / И. Б. Фан // *Научный ежегодник ИФУП УрО РАН 2002.* – Вып. 3. – С. 92–107.
10. *Резник Ю. Человек в гражданском обществе: проблема идентичности* [Електронний ресурс] / Ю. Резник. – Режим доступу : https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/chel/ch_1/5.pdf.

11. Білан С. І. Національна ідентифікація учнівської молоді як чинник формування громадської ідентичності особистості / С. І. Білан // Молодий вчений. – 2015. – № 1 (16). – С. 138–142.
12. Іванова І. Ф. Категорії «Національна ідентичність і «етнічна група» в сучасній соціальній філософії / І. Ф. Іванова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія», 2015. – Т. 262. – Вип. 250. – С. 84–89. – (Сер. «Філософія»).
13. Сурганова Ю. О. Національна ідентичність як чинник консолідації суспільства / Ю. О. Сурганова // Дні науки філософського факультету. – 2015. – № 9. – С. 77–79.
14. Бевз Т. Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні / Т. Бевз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С. 236–246.
15. Яковлева Л. І. Громадська ідентичність як складова легітимності політичної влади / Л. І. Яковлева // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1. (40). – С. 140–144.
16. Халилов Т. А. Гражданство как социально-политическая практика: актуальные модели. Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 12. – С. 398–401.
17. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Львів : Просвіта, 1992.
18. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : моногр. / М. Т. Степико. – К. : НISД, 2011. – 336 с.
19. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : моногр. / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
20. Жарська О.В. Європейська ідентичність громадян як чинник формування зовнішньополітичного розвитку України / О. В. Жарська [Електронний ресурс] // Політологічні записки. – 2013. – № 7. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_38.
21. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. / М. Шкільник // Спомини і роздуми ; упоряд. В. Верстюк. – К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. – 152 с.
22. Піскун В. Формування світоглядно правових засад понять «громадянство» і «Батьківщина» в українського соціуму (рефлексії Української революції 1917–21 рр. / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико [та ін.] // Український соціум ; за заг. ред. В.С. Крисаченка. – К. : Знання України, 2005. – С. 468–489.
23. Корольов Г. Гетьманат Павла Скоропадського 1918 р.: уявлення та образи сучасної історіографії / Г. Корольов // Історія України (червень 2012) №21–27 (757–758). – С.20–23.
24. Скальський В. Українське суспільство у 1917 р. – на поч. 1918 рр.: стан, настрої, очікування / В. Скальський // Історія України. Шкільний світ. – 2012. – № 21/22. – С. 12–15.
25. Нечитайло А. А. Національна ідентичність у глобальному інформаційному суспільстві / А. А. Нечитайло // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4. – С. 57–63.

References

1. Hurzhii, O.I., Isaievyeh, Ya.D., Kotliar, M.F. (1995). *Istoriia Ukrainy: nove bachennia [History of Ukraine: A New Vision]. (Vols. 2), V.A.Smoliiia (Ed.). Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].*
2. Shauro, Y.H. (2013). *Voznyknovenye y razvytye ynstytuta poddanstva v Rossyy v XVI – nachale XX vv [The emergence and development of the institution of citizenship in Russia in the XVI – early XX centuries]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow [in Russian].*
3. *Osnovnye gosudarstvennye zakony Rossyiskoi ymperyy ot 23 apreliia 1906 hoda [The main state laws of the Russian Empire of April 23, 1906]. (1906). SPb. : [B.i.] [in Russian].*
4. Marasynova, E. (2017). «Zakon» y «hrazhdanyn» v Rossyiskoi Ymperyy vtoroi polovyny XVIII veka: ocherky ystoriyy obshchetsvennogo soznaniya [«The Law» and «Citizen» in the Russian Empire of the Second Half of the 18th Century. Essays on the History of General Consciousness. Moscow: Novoe lyteraturnoe obozrenye [in Russian].
5. Busel, V.T.(2004). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].*
6. Fesenko, I. (2014). *Identyfikatsiia mist u natsionalnomu proekti: vitchyzniani kontekst urbanistyky [Identification of cities in the national project: the national context of urbanization]. Ukrainskyi almanakh - Ukrainian almanac. (issue 17), (pp. 44-47) Kyiv: KNU named by T. Shevchenko [in Ukrainian].*
7. Nahorna, L. (2003). *Poniattia «natsionalna identychnist» i «natsionalna ideia» v ukrainskomu terminolohichnomu prostori The concept of «national identity» and «national idea» in Ukrainian terminology. Politychnyi menedzhment - Political management. (2), (pp. 14-30) [in Ukrainian].*

8. Charkina, T.I. (2015). *Istorychne piznannia yak zasib natsionalnoi identyfikatsii [Historical knowledge as a means of national identification]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Actual problems of philosophy and sociology. (issue 5), (pp. 204-207) [in Ukrainian].*
9. Fan, Y.B. (2002). *Antychnye modely hrazhdanstva [Antiquy models of citizenship]. Nauchnyi ezhegodnyk YFyP UrO RAN – Scientific yearbook of IP & Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. (issue 3), (pp. 92–107). Ekaterinburg [in Russian].*
10. Reznik, Yu. *Chelovek v hrazhdanskom obshchestve: problema ydentychnosti [Man in civil society: the problem of identity]. <https://iphras.ru> Retrieved from https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/chel/ch_1/5.pdf [in Russian].*
11. Bilan, S.I. (2015). *Natsionalna identyfikatsiia uchnivskoi molodi yak chynnyk formuvannia hromadskoi identychnosti osobystosti [National identification of pupils as a factor in the formation of a public identity identity]. Molodyi vchenyi – Young scientist. (1 (16)), (pp.138–142) [in Russian].*
12. Ivanova, I.F. (2015). *Katehorii «Natsionalna identychnist i «etnichna hrupa» v suchasni sotsialni filosofii [Categories «National identity and» ethnic group «in modern social philosophy]. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia» – Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series : Philosophy.(Vols. 262), (issue 250), (pp. 84–89) [in Ukrainian].*
13. Surhanova, Yu.O. (2015). *Natsionalna identychnist yak chynnyk konsolidatsii suspilstva [National identity as a factor in the consolidation of society]. Dni nauky filosofskoho fakultetu - Days of science of the philosophical faculty. (9), (pp.77–79) [in Ukrainian].*
14. Bevz, T. (2014). *Osoblyvosti formuvannia hromadianskoi identychnosti v suchasni Ukraini [Features of the formation of civic identity in modern Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa – Scientific notes to the Institute for Political and Ethnonational Studies named by I. F. Kuras. (issue 3), (pp. 236–246) [in Ukrainian].*
15. Iakovlieva, L.I. (2016). *Hromadsva identychnist yak skladova lehitymnosti politychnoi vlady [Public identity as a component of the legitimacy of political power]. Molodyi vchenyi – Young scientist. (12.1. (40)), (pp.140–144) [in Ukrainian].*
16. Khalylov, T.A. (2012). *Hrazhdanstvo kak sotsyalno-polytycheskaia praktyka: aktualnye modely [Citizenship as a socio-political practice: current models]. Teoriya y praktyka obshchestvennoho rozvytia - Theory and practice of social development.(12), (pp.398–401) [in Russian].*
17. Lypa, Yu. (1992). *Pryznachennia Ukrainy [Appointment of Ukraine]. Lviv: Prosvita [in Ukrainian].*
18. Stepyko, M.T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian Identity: The Phenomenon and Principles of Formation]. Kyiv : NISD [in Ukrainian].*
19. Kozlovets, M.A. (2009). *Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The phenomenon of national identity: the challenges of globalization]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].*
20. Zharska, O.V. (2013). *Yevropeiska identychnist hromadian yak chynnyk formuvannia zovnishnopolitychnoho rozvytku Ukrainy [European identity of citizens as a factor in the formation of Ukraine's foreign policy]. Politolohichni zapysky -Political notes. (7). <http://nbuv.gov.ua> Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_38 [in Ukrainian].*
21. Shkilnyk, M. (2016). *Ukraina u borotbi za derzhavnist v 1917-1921 rr. [Ukraine in the struggle for statehood in 1917-1921]. Spomyny i rozdumy – Reminiscences and reflections.. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Klio»» [in Ukrainian].*
22. Piskun, V., Vlasiuk, O.S., Krysachenko, V.S., Stepyko, M.T. (2005). *Formuvannia svitohliadno pravovykh zasad poniat «hromadianstvo» i «Batkivshchyna» v ukrainskoho sotsiumu (refleksii Ukrainskoi revoliutsii 1917–21 rr. [Formation of the worldview of the legal principles of the concepts of «citizenship» and «Fatherland» in the Ukrainian society (reflection of the Ukrainian Revolution of 1917-21). Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society. V.S. Krysachenko (Ed.). Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].*
23. Korolov, H. (2012). *Hetmanat Pavla Skoropadskoho 1918 r.: uiavlennia ta obrazy suchasnoi istoriografii [Hetmanate of Pavel Skoropadsky 1918: representations and images of contemporary historiography]. Istoriiia Ukrainy – History of Ukraine. (21-27) (757-758)), (pp.20–23) [in Ukrainian].*
24. Skalskyi, V. (2012). *Ukrainske suspilstvo u 1917 r. – na pochatku 1918 rr.: stan, nastroi, ochikuvannia [Ukrainian society in 1917 – at the beginning of 1918: state, mood, expectation]. Istoriiia Ukrainy. Shkilnyi svit – History of Ukraine. School world. (21/22), (pp. 12–15) [in Ukrainian].*
25. Nechytailo, A.A. (2013). *Natsionalna identychnist u hlobalnomu informatsiinomu suspilstvi [National identity in the global information society]. Stratehichni priorytety – Strategic priorities. (4), (pp. 57–63) [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 31.01.2019.